

Opmærksomheds- begrebets historie

Anders Kruse Ljungdahl

1. Opmærksomhedsarbejdets ustyrlige genstand

Det vanskeligste i verden er at styre sin opmærksomhed. Når man forsøger at fastholde sine tanker på et bestemt emne, så vil opmærksomheden uvilkårligt og i al ubemærkethed på et tidspunkt blive erstattet af en anden genstand, følelse eller minde. Man opdager først sin opmærksomheds flugt, idet man pludselig kommer i tanker om, at man sidder og tænker på noget andet end det, man havde sat sig for. Opmærksomheden har det med at drive ubemærket afsted. Måske netop af den grund har det også altid været vanskeligt for videnskaben at fange opmærksomheden – såvel metodisk som begrebsligt. Og netop fordi opmærksomheden er så svær at kontrollere, har den historisk stået som et centralt omdrejningspunkt i de pædagogiske øvelser, der har skullet træne børns evne til at lære. Hvis man kan lære at kontrollere sin opmærksomhed, er der ingen grænser for, hvad man kan lære.

Bogens grundidé er at undersøge fænomenet opmærksomhed ved at undersøge de pædagogiske praktikker (metoder, øvelser, anbefalinger), der har til formål at skabe og fastholde opmærksomhed blandt elever. Det skyldes, at opmærksomhed, såvel teoretisk som praktisk, er et flyvsk fænomen, der kan være svært at få hold på, både med hensyn til, hvordan det kan observeres, og hvordan det skal begribes. Jeg er interesseret i at undersøge, om man kan fange dette ustyrlige fænomen ved at studere de pædagogiske praksisser, som skoler, lærere, pædagoger og andre fagprofessionelle etablerer med henblik på at fange og fastholde børns opmærksomhed. Altså, hvad kan disse pædagogiske metoder fortælle os om begrebet opmærksomhed? Det viste sig hurtigt gennem de indledende studier, at opmærksomhed i hvert fald siden slutningen af 1800-tallet, men faktisk også længere tilbage, har været et centralt omdrejningspunkt

i psykologiens og pædagogikkens historie, og det stod derfor hurtigt klart, at bogen måtte skrives som en pædagogisk og psykologisk erkendelsehistorie.

Samtidig undrede det mig tidligt i processen, at uddannelsesvidenskaben, med få undtagelser, i dag ikke synes at være særligt optaget af opmærksomhed som et eksplicit tema for pædagogisk forskning. Man overlader dette studium til psykologer, der er interesserede i perception og kognition. Det er, som om det centrale omdrejningspunkt i samtidig læringsteori og pædagogik er motivation og lyst til læring. Pædagogikken er interesseret i anbefalinger til at fange opmærksomheden, og nøglen hertil er motivation.

Når mennesker er interesserede, er det ikke nødvendigt at beskæftige sig med opmærksomhed; den indfinder sig som et automatisk resultat af, at noget er spændende. Men kunne det ikke være interessant, også for den pædagogiske forskning, at undersøge selve opmærksomhedsbegrebet lidt grundigere? At gøre en biperson i den pædagogiske forskning til hovedperson? Hvad mener vi egentlig, når vi i pædagogiske sammenhænge taler om opmærksomhed? Og hvad gør vi egentlig for at skabe og fastholde opmærksomhed? Er det evt. noget andet end det, vi gør for at motivere? Det er udgangspunktet for og mit formål med denne bog.

Det kan i dag forekomme helt uforståeligt at ville forsøge at skabe opmærksomhed i undervisningen uden at gøre det ved at appellere til børnenes lyst og interesse. Men der var en tid, hvor opmærksomhed var et didaktisk mål, som var formuleret i modsætning til begrebet om interesse. I slutningen af 1800-tallet udspandt der sig en pædagogisk strid om, hvorvidt børn skulle disciplineres til at holde fokus på opgaven over længere tid gennem flid og hårdt arbejde, eller om de skulle opmuntres gennem lærerens appel til deres nysgerrighed og interesse. Psykologer henvendte sig dengang, som i dag, med gode råd til lærerne om, hvilke principper undervisningen skulle hvile på. Opmærksomhed var et omdrejningspunkt i datidens lærebøger, og der findes derfor en række forskellige anbefalinger til lærerne om, hvordan de bør skabe og fastholde elevernes opmærksomhed.

De begrundelser, som datidens psykologer gav for at indrette undervisningen på måder, der specifikt havde til formål at skærpe elevernes opmærksomhedsevne, giver et grundlag for at forstå, hvad det er for et fænomen, vi har med at gøre, både i kraft af de ligheder, der kan identificeres på tværs af næsten halvandet århundrede i psykologernes rådgivning, men også, og ikke mindst, i kraft af en væsentlig forskel i måden at forstå opmærksomhed på.

I denne bog stiller jeg derfor skarpt på opmærksomhedspraksisser, historisk såvel som med eksempler fra nutiden, for at synliggøre det arbejde, der skal til for at skabe opmærksomhed i undervisningen og i pædagogisk arbejde i bredere forstand. Fokus er således på det praktisk-tekniske arbejde vedrørende opmærksomhedsskabelse i undervisningen. Ikke forstået som en metodehåndbog, men derimod et bidrag til at forstå, hvad opmærksomhed er, ved at undersøge begrundelserne for de undervisningspraksisser, hvorigennem opmærksomhed kan skabes, og derved vise, at den teoretiske psykologi har rødder i en pædagogisk praksis.

Opmærksomhedspædagogisk arbejde

Opmærksomhedens ustyrlighed er et velkendt fænomen i uddannelsesverdenen og i pædagogisk arbejde. Det pædagogiske arbejde, der handler om at skabe og fastholde opmærksomhed, er en central del af pædagogikken, uanset hvilket alderstrin der er tale om. Men det er måske særligt i det småbørnspædagogiske arbejde, at opmærksomhedspædagogikken er tydelig. Pædagoger og lærere, der arbejder med børn i vuggestuer, børnehaver og i indskoling, er generelt meget opmærksomme på, at et grundlæggende formål med deres arbejde er at hjælpe børn til at rette opmærksomheden mod og fastholde den på relevante aspekter af virkeligheden.

Der sker noget med børn i alderen 5-8 år. De bliver gradvist bedre til at fastholde opmærksomheden over længere tid og til at udsætte deres umiddelbare behov. De bliver bedre til at få kontrol over deres kropsfunktioner og reagerer ikke længere så spontant på umiddel-

bare impulser. De begynder så småt at kunne arbejde frem mod langsigtede mål, og de lærer at ignorere forstyrrelser omkring sig, når de er involveret i en opgaveløsning. I bogen *Børn og opmærksomhed* (2002) argumenterer Mogens Hansen for, at opmærksomheden bliver taget ud af ligningen som et eksplicit mål for det pædagogiske arbejde, i takt med at børnene vænner sig til livet i skolen og lærer formelle såvel som uformelle regler at kende (Hansen, 2002, s. 11).

Dette skal ikke forstås sådan, at opmærksomhed ikke kan være et problem senere i et ungt menneskes uddannelsesforløb. F.eks. har der på mellemtrinnet (Danmarks Evalueringsinstitut, 2014), i udskolingen (Danmarks Evalueringsinstitut, 2016) og på ungdomsuddannelserne været talt og skrevet om manglende motivation (Brown & Katznelson, 2011), hvilket blandt andet betyder, at det kan være svært at fange elevernes opmærksomhed. Men her handler den pædagogiske udfordring mere om at skabe motivation, hvilket implicit fører til opmærksomhed. Det eksplicitte mål med det pædagogiske arbejde i udskolingen er ikke at skabe evnen til opmærksomhed, men derimod at motivere eleverne, så deres opmærksomhed fanges automatisk. I en rapport fra 2016 om kedsomhed i skolen (Knoop, Holstein, Viskum & Lindskov, 2016) kan man læse, at der findes et optimalt forhold imellem udfordringer og kompetencer. Hvis børnene i skolen er mere kompetente end udfordrede, kommer de til at kede sig. Hvis de er mere udfordrede end kompetente, kan situationen opfattes stressende. Det handler derfor om at betragte kedsomhed som et tegn på, at eleverne kan mere, end situationen kræver, og dermed for lærerne om at bruge denne kedsomhed aktivt til at udfordre eleverne, hvorved de kan opnå en tilstand af *flow* og motivation.

Et indledende spørgsmål kunne derfor være, hvorfor vi i dag i undervisningssektoren er meget eksplicit fokuserede på motivation og i langt mindre grad på opmærksomhed? Det oplagte svar kunne være, at de to begreber i virkeligheden er synonyme, eller i hvert fald at det ene følger af det andet. Men der kunne også være gode grunde til at fastholde den begrebslige forskel, og det er disse grunde, vi i denne bog skal se nærmere på.